

GLINIANE BUDOWNICTWO WE WSI KALINÓWKA-BASIE

Magdalena Maria Kurnicka*, Natalia Pietrusiewicz*, Jarosław Szewczyk**

*Studentki Wydziału Architektury Politechniki Białostockiej;

**Politechnika Białostocka, Wydział Architektury, ul. O. Sosnowskiego 11, 15-893 Białystok

E-mail: kurnicka.magdalena.maria@gmail.com, n.nowicka@op.pl

E-mail: j.szewczyk@pb.edu.pl

CLAY CONSTRUCTIONS IN KALINÓWKA-BASIE

Abstract

Field surveys in Kalinówka-Basie, N-E Poland, have been performed in November and December, 2015, resulting with information about eight existing vernacular earthen houses dated back to the period 1940-1967. About fifteen cob houses and a number of earthen barns were in existence in the past. Vernacular earthen buildings in the hamlet are noteworthy as part of earthen architectural heritage in the region, in spite of the common prevalence of log houses.

Streszczenie

W listopadzie i grudniu 2015 roku przeprowadzono badania terenowe we wsi Kalinówka-Basie, na pograniczu ziemi podlaskiej, mazowieckiej i łomżyńskiej, znajdując osiem domów o glinobitych ścianach spośród około piętnastu, które według zapewnień mieszkańców stały tam wcześniej (mieszkańcy wzmiankowali też o bliżej nieokreślonej liczbie glinianych budynków gospodarczych). Domy wzniesiono w ćwierćwieczu 1940-1967. Stanowią one godną uwagi część lokalnego dziedzictwa technologicznego i architektonicznego, wyróżniającego się na tle drewnianej zabudowy regionu.

Keywords: vernacular architecture; building with earth; clay buildings; cob; Zambrów region

Słowa kluczowe: architektura rodzima; budownictwo z ziemi; budownictwo gliniane; glinobitka; powiat zambrowski

WPROWADZENIE

Tradycyjne budownictwo ludowe północno-wschodniej Polski było drewniane, znano jednak i często stosowano także konstrukcje oparte na zastosowaniu ziem gliniastych, to jest tak zwane *lepiankowe* (strychulcowe) i glinobite; sporadycznie wznoszono budynki z surowej cegły glinianej lub z tak zwanych *kotów* glinostomianych (zwanych też *lempaczami* albo *gomółkami*). Gliniane konstrukcje znajdowały doraźne zastosowanie głównie w sytuacjach awaryjnych, na przykład po pożarach lub innych katastrofach, gdy trzeba było szybko odbudować dom, lecz brakowało środków na

budulec i na cieśli. Zdarzało się wszakże, gdy wieś doświadczała większych pożarów, że z gliny wznoszono kilka lub kilkanaście chałup, a nieraz z tego budulca odbudowywano sporą część lub niemal całą wiejską zabudowę. Na powojennym Podlasiu było tak między innymi w położonych koło Ciechanowca wsiach Kozarce i Tworkowice (obie w gminie Ciechanowiec), zaś na pograniczu podlasko-mazowieckim, a właściwie na wschodzie Ziemi Łomżyńskiej, we wsi Kalinówka-Basie w gminie Rutki w powiecie zambrowskim¹.

¹ Wieś Kalinówka-Basie w latach 1975-1998 należała do województwa łomżyńskiego. Obecnie jest ona częścią województwa podlaskiego.

W takich wsiach gliniana doraźna zabudowa bywała później stopniowo wymieniana na drewnianą, a w jeszcze późniejszych latach także na murowaną, same zaś gliniane obiekty bądź to rozbierano, bądź ulegały one naturalnemu niszczeniu. Nie dbano o nie, bo kojarzyły się z biedą i z nieszczęsnymi losowymi wypadkami, o których na wsi nie chciano pamiętać. Glinianym chałupom przydawano piętno „domów pogorzalców”, „lepianek biedoty”, „kurników”, a nie brakowało i innych epitetów. Nic więc dziwnego, że w dzisiejszych Tworkowicach, Kozarzach czy Kalinówce-Basiach ostała się zaledwie część glinianych domów, a i to na ogół starannie otynkowane dla ukrycia ich ziemnej konstrukcji przed wzrokiem postronnych (choć także dla ochrony).

Wydaje się jednak, że dawne budownictwo gliniane, czyli ziemne – nawet to interwencyjne, doraźne, ratunkowe, „pogorzalne” – stanowi wartościową część dziedzictwa architektonicznego północno-wschodnich regionów Polski², zaś niniejszy artykuł ma utrwalić pamięć o tej części wspomnianego dziedzictwa, którą zarejestrowali autorzy podczas badań terenowych w listopadzie i grudniu 2015 roku we wsi Kalinówka-Basie.

1. GENEZA LOKALNEGO BUDOWNICTWA Z ZIEM GLINIANYCH

Kalinówka-Basie była wsią szlachecką, zamieszkaną przez Kalinowskich herbów Ślepowron i Korwin. Istniała zapewne od XVI wieku. Miała ona, podobnie jak wsie sąsiednie, charakter *przysiółka* z drewnianą zabudową. We wrześniu 1939 roku, gdy wieś liczyła 38 gospodarstw i około 196 mieszkańców, została częściowo zniszczona (spalona) wskutek działań wojennych³. Mieszkańcy przezimowali gdzie się da – w naprędcie skleconych schronieniach lub u sąsiadów i krewnych w ocalałych budynkach, lub nawet w innych wsiach. Wiosną i latem następnego roku zaczęto odbudowywać zniszczone domy, korzystając – gdy zabrakło drewna – między innymi z miejscowych budulców, w tym z zasobów kamienia polnego i gliny. Z nieznanymi bliżej autorom powodów na ogół wybierano konstrukcję glinobitą lub glinokamienną zamiast znanej w regionie od wieków konstrukcji strychulcowej (słomoplecionej i następnie polepianej gliną).

W okresie wojennym część zabudowy wsi została zniszczona powtórnie i znów odbudowana, między innymi z udziałem gliny. Również we wczesnych latach powojennych atmosfera racjonalizatorstwa budowlanego i promowanie budownictwa z tanich *materiałów miejscowych* sprzyjały zwiększeniu udziału w zabudowie wsi budynków kamiennych, glinianych i kamienno-glinianych. W Kalinówce-Basiach – i to nawet nie na obrzeżach, a prawie w środku wsi – funkcjonowała wówczas odkrywka gliny (*glinianka*; ryc. 9). Przy tej odkrywce była wprawdzie niewielka ceglarnia, jednak nie zaspokajała ona w pełni zapotrzebowania, a wyrabiane w niej cegły były wówczas zbyt drogie: stosowano je głównie do wznoszenia kominów i pieców. Ponadto niektórzy mieszkańcy pozyskiwali gliniany budulec wprost z wykopów fundamentowych, co tym bardziej zachęcało do jego stosowania. Natomiast źródłem drugiego z tanich miejscowych budulców, kamienia budowlanego, były okoliczne pola.

Sytuację ekonomiczno-materiałową pierwszych dekad powojennych tak oto wspominają starsi mieszkańcy Kalinówki-Basi: „Kto miał swój las, to z drewna robił, a kto nie miał lasu, to lepił jak jaskółki gniazda”⁴. Gliniane budynki wznoszono w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku, a sporadycznie jeszcze w latach sześćdziesiątych: ostatni gliniany dom (nr 23) postawiono tam bodajże w 1967 roku. Z oczywistych względów (biedy, niedostatku budulca, konieczności szybkiej budowy) domy zarówno drewniane, jak i gliniane, a także budynki kamienne kryto słomianymi strzechami. Jak wspominają mieszkańcy, „...dopiero jak przyjechał Gierek, to wszyscy zdejmowali słomę z dachów, bo wstyd, a kładli eternit”⁵.

2. OBECNE ZACHOWANIE I STAN TECHNICZNY MIEJSCOWYCH BUDYNKÓW GLINIANYCH

Szczegółowe poszukiwania terenowe połączone z wywiadami z mieszkańcami wsi nie pozwoliły określić, ile glinianych budynków zaistniało w okresie powojennym w Kalinówce-Basiach, bo odnośne informacje uzyskiwane od poszczególnych osób różniły się dość znacznie; wiadomo wprawdzie o piętnastu glinianych chałupach, lecz oprócz nich były też gliniane chlewy i stodoły; ponadto niektóre budynki miały konstrukcję

² Podobne przekonanie co do „architektury z ziemi” lub „architektury ziemi” jako takiej wyrażali już wcześniej inni uczeni; por. T. Kelm, *Architektura ziemi. Tradycja i współczesność*, Wydawnictwo Murator, Warszawa 1996.

³ W. Monkiewicz, J. Kowalczyk, *Bez przedawnienia – pacyfikacje wsi białostockich w latach 1939, 1941-1944*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1986, s. 33.

⁴ Wypowiedź zarejestrowana podczas wywiadu z panem Malinowskim, mieszkańcem wsi Kalinówka-Basie, przeprowadzonego w grudniu 2015 roku. Obszerniejsze ustępy z tego wywiadu zacytowano nieco dalej.

⁵ *Ibidem*

mieszana: gliniano-drewnianą (domy) i glinokamienną (chlewy). Być może wiarygodne oszacowanie liczby glinianych budynków w tej niewielkiej wsi byłoby możliwe po kwerendzie w dawnych rejestrach ubezpieczeniowych.

Nieco łatwiejsze, choć i tak obarczone ryzykiem nieścisłości, jest oszacowanie liczby glinianych obiektów zachowanych współcześnie. Znaleźliśmy we wsi osiem dawnych glinianych domów mieszkalnych, w większości już niezamieszkałych, pochodzących z lat powojennych (1945-1967), starsze bowiem uległy już zniszczeniu. Ponadto kilka pomniejszych budynków gospodarczych budzi wątpliwości co do użytego w nich (lub pierwotnego) materiału. Osiem wspomnianych domów zaprezentowano poniżej.

2.1. Dom nr 6

Ten stosunkowo duży (jak na miejscowe warunki) dom wzniesiono w latach 1945-1947. Ma on trzy pokoje, kuchnię i sieni i znajduje się najbliżej odkrywkowej glinianki, gdzie cała wieś pozyskiwała gliniany budulec. Mieszkało w nim ponoć pięć osób. Ma on grube glinobite ściany, które po wzniesieniu fakturowano ułomkami dachówek i kamieni, aby zwiększyć przyczepność nałożonego na nie wapiennego tynku, który dopiero teraz, po upływie siedemdziesięciu lat, zaczyna miejscami się odspajać i odpadać (ryc. 1). Gliniane ściany wzniesiono do poziomu stropu nad parterem, natomiast ścianki szczytowe poddasza są drewniane, a dach kryty eternitem (pierwotnie słomą). Dom ma być wkrótce wyburzony.

Ryc. 1. Pierwszy z ośmiu glinianych budynków w Kalinówce-Basiach: dom nr 6; fot. M. Kurnicka, 2015

Fig. 1. The first of the eight earthen buildings in Kalinówka-Basie: a house no. 6; photo by M. Kurnicka, 2015

2.2. Dom nr 8

Tylko dwa z ośmiu glinianych domów są zamieszkałe, a jednym z nich jest dom nr 8, mający dwa pokoje i sieni. Właścicielem jest wnuk budowniczych (dom wzniesiono tuż po wojnie). Ściany parteru są grube, glinobite (właściciel nazywa je *murem pruskim*, choć oględziny wskazują na zwyczajną glinobitkę, być może wzmocnioną jakimś drewnianym szkieletem; ryc. 2); brak gzymsu i niewielki okap pod dwuspadowym dachem upodabnia go do domu opisanego wcześniej oraz do innych budynków tego typu we wsi, z tą tylko różnicą, że pokryciem nie jest tu eternit, a dachówka cementowa własnoręcznego wyrobu. Uwagę zwraca jednak staranne otynkowanie (tynk nigdzie się nie odspaja ani nie odpada, ani nawet nie pęka) i zewnętrzna pobiela ścian, wzbogacona o geometryczne malatury w strefie cokołowej oraz wokół drzwi i okien. Właściciel wykonał je ponoć, wzorując się na podobnych zdobieniach z Mrągowa, skąd pochodzi.

Ryc. 2. Drugi z ośmiu glinianych budynków w Kalinówce-Basiach: dom nr 8; fot. M. Kurnicka, 2015

Fig. 2. The second of the eight earthen buildings in Kalinówka-Basie: a house no. 8; photo by M. Kurnicka, 2015.

2.3. Dom nr 10

Ten dawny niewielki budynek mieszkalno-gospodarczy wzniesiono w latach 1945-1946, lecz po półwieczu przerobiono na szopę lub chlew dla inwentarza; od co najmniej 16 lat pozostaje on niezamieszkały. Ma on ściany nieco cieńsze niż inne gliniane budynki, posadowione na kamiennym fundamencie; również trakt jest tu węższy (w ścianę szczytową wstawiono jedno okno, a nie dwa; ryc. 3). Otynkowano i pobielono większą część domu, przeznaczoną pierwotnie na cele mieszkalne, natomiast jego część gospodarczo-inwentarską pozostawiono nieotynkowaną; ostała się

Ryc. 3. Trzeci z ośmiu glinianych budynków w Kalinówce-Basiach: dom nr 10; fot. M. Kurnicka, 2015

Fig. 3. The third of the eight earthen buildings in Kalinówka-Basie: a house no. 10; photo by M. Kurnicka, 2015

ona dzięki ponawianym co jakiś czas zabiegom remontowo-pielęgnacyjnym. Właściciele zamierzają odnowić i zachować ten niepozorny obiekt jako pamiątkę przeszłości.

2.4. Dom nr 13

O od dawna opuszczonym domu nr 13 nie uzyskano dokładniejszych informacji ustnych; oględziny poparte wykonaną na miejscu i zamieszczoną tu dokumentacją fotograficzną wskazują na jego pokrewieństwo formalne, funkcjonalne i konstrukcyjne (a zapewne także genetyczne) z budynkami opisanymi wcześniej. Dom ten z zewnątrz różni się od powyższych jedynie drewnianymi dobudówkami (szopą od szczytu i werandą od frontu; ryc. 4) oraz zachowanym po dziś dzień słomianym pokryciem, czyli strzechą. Był on dawniej otynkowany, lecz tynk odpadł niemal całkowicie, odsłaniając glinianą ścianę.

Jest jednak w tym domu pewien ciekawy niuans: glinobite ściany integralnie łączą się z dużym, bardzo rozbudowanym glinianym piecem, którego korpus po części wykonano z tejże samej gliny, po części z cegieł, a część przypaleniskową jakiś czas później obłożono kaflami (ryc. 5).

2.5. Dom nr 23

Ten niewielki budynek na skraju wsi wzniesiono w 1967 roku dla pięcioosobowej rodziny po spaleniu się ich poprzedniego drewnianego domu. Grube ściany na dość wysokiej betonowej podmurówce wykonane zostały ze słomy zmieszanej z gliną (praw-

Ryc. 4. Czwarty z ośmiu glinianych budynków w Kalinówce-Basiach: dom nr 13; fot. M. Kurnicka, 2015

Fig. 4. The fourth of the eight earthen buildings in Kalinówka-Basie: a house no. 13; photo by M. Kurnicka, 2015

Ryc. 5. Dwa ujęcia pieca w domu nr 13 w Kalinówce-Basiach; fot. M. Kurnicka, 2015

Fig. 5. The old kitchen stove in a house no. 13 in Kalinówka-Basie; photo by M. Kurnicka, 2015

dopodobnie z glinostomianych *kotów*, czyli *gomótek*; ryc. 6). Poza tą podmurówką i późną datą powstania obiektu ma on wszystkie cechy upodabniające go do innych glinianych domów w tej wsi: stosunkowo małe rozmiary, prostą formę z dwuspadowym dachem, brak gzymsu i niewielki okap, szkieletowo-drewniane szczyty poddasza (przy czym w tym oraz w większości innych wcześniej opisanych budynków drewniany szczyt wyposażono w drzwiczki prowadzące z zewnątrz na

Ryc. 6. Piąty z ośmiu glinianych budynków w Kalinówce-Basiach: dom nr 23; fot. N. Pietruszewicz, 2015
Fig. 6. The fifth of the eight earthen buildings in Kalinówka-Basie: a house no. 23; photo by N. Pietruszewicz, 2015

strych). Mimo małych rozmiarów dom ten mieścił również stajenkę i warsztat. Ściany były otynkowane, lecz tynk już odpadł; pokryty jest eternitem. Dziś obiekt ten nie jest użytkowany na żadne cele – ani mieszkalne, ani gospodarcze.

Ryc. 7. Szósty z ośmiu glinianych budynków w Kalinówce-Basiach: dom nr 37; fot. N. Pietruszewicz, 2015

Fig. 7. The sixth of the eight earthen buildings in Kalinówka-Basie: a house no. 37; photo by N. Pietruszewicz, 2015

2.6. Dom nr 37

Jest to zapewne jeden z bardziej zniszczonych glinianych obiektów we wsi, choć otynkowany i ze znacznie lepiej zachowaną i nowszą dobudówką, tyle że ceglana (z cegły silikatowej; ryc. 7). Ściany są częściowo zrujnowane od strony tejże dobudówki, natomiast ze strony przeciwległej względnie dobrze zachowane, a na podmurówce wyryty rok budowy: 1958. Inne cechy – jak w obiektach opisanych powyżej.

Na tej samej posesji oprócz wspomnianego domu stoi chlew, który ma bardzo masywne ściany z kamienia polnego oraz starannie łupanych głazów narzutowych (głównie granitowych; ryc. 8), łączonych glinianą zaprawą. On również stanowi ciekawy przykład użycia miejscowego budulca – po pierwsze, z racji precyzji wykonania, a po drugie dlatego, że w okolicach budynki z kamienia należą do rzadkości (jak wspomniano, tradycyjnie dominowało tu budownictwo drewniane).

2.7. Dom nr 38

Dom nr 38 jest najstarszy spośród glinianych domów w tej wsi. Pochodzi prawdopodobnie z 1940 roku i jako jedyny przetrwał wojnę. Mieszkało w nim ponoć 10 osób; w swej niewielkiej brdle mieści on pokój,

Ryc. 8. Glinokamienny chlew w Kalinówce-Basiach na posesji nr 37; fot. N. Pietruszewicz, 2015

Fig. 8. A barn in Kalinówka-Basie (near a house no. 37) with earth-and-stone walls; photo by N. Pietruszewicz, 2015

sień i kuchnię. Jak informują mieszkańcy, był on kryty najpierw słomą, później blachą, a w końcu eternitem; dwuspadowy dach z eternitem częściowo porośłym warstwą mchu zachował się w dobrym stanie, podobnie jak ściany, z których część pozostaje otynkowana, lecz na niektórych tynk już odpadł (choć być może otynkowana była tylko ściana północna, a pozostałe były tylko pobielone i dlatego obecnie, po odpadnięciu pobiału, epatują one ugrową fakturą surowej gliny z resztkami wapiennej pobiału; ryc. 9). W domu tym znajdował się gliniany piec, obecnie już rozebrany. Budynek ten obecnie pełni rolę składu-spiczra.

2.8. Dom nr 39

Dom ten jest od niemal sześćdziesięciu lat zamieszany, wzniesiono go bowiem w 1958 roku. Kryty był słomą, później blachą, a obecnie eternitem cementowym. Wewnątrz mieszczą się dwa pokoje, sień i kuchnia. Konstrukcja i forma nie różnią się zbyt od innych budynków opisanych wcześniej: glinobite ściany są grube, pozostają jednak nadal starannie otynkowane i pobielone (ryc. 10); brak gzymsu; dach jest dwuspadowy; okap frontowy jest niewielki, a szczytowy nieco bardziej wysunięty; odeskowany trójkąt frontowy mieścił drzwiczki na strych, który dziś doświetla małe okienko. Niedawno w domu tym wymieniono okna na plastikowe dwuzielne.

Ryc. 10. Ósmy z ośmiu glinianych budynków w Kalinówce-Basie: dom nr 39; fot. N. Pietruszewicz, 2015

Fig. 10. The eighth of the eight earthen buildings in Kalinówka-Basie: a house no. 39; photo by N. Pietruszewicz, 2015

Ryc. 9. Siódmy z ośmiu glinianych budynków w Kalinówce-Basie: dom nr 38; fot. N. Pietruszewicz, 2015

Fig. 9. The seventh of the eight earthen buildings in Kalinówka-Basie: a house no. 38; photo by N. Pietruszewicz, 2015

3. RELACJE MIESZKAŃCÓW

O doprecyzowanie informacji na temat genezy glinianych domów we wsi Kalinówka-Basie zostali poproszeni mieszkańcy tej wsi. Postawione im pytania dotyczyły także niuansów konstrukcyjnych i materiałowych oraz innych okoliczności związanych z budową. Uzyskano kilka odpowiedzi. Najobszerniejszą wypowiedź uzyskano od p. Malinowskiego, obecnego właściciela glinianego budynku na posesji nr 10. Poniżej zacytowano charakterystyczne ustępy z tego wywiadu (zachowano oryginalny styl wypowiedzi).

Czy pamięta Pan, jak budowano domy z gliny?
Czy każdy mógł budować z gliny?

– *Z gliny każdy mógł budować. A to, to budował Duchnowski Marian, ale on tyle lat już nie żyje.*

Jak kopano i przetwarzano glinę?

– *Jak nawozili na gromadę, to wodą polewali i koniem deptali i wyrabiali, pługiem przeorywali i na nowo deptali, żeby ją wyrobić. Koniami deptali, ale kto konia nie miał, to krowy ganiali, żeby tą glinę wyrobić. A później, to łopatami kładli na ścianę, to tako koło metra wysokości taką warstwę kładli i czekali, aż podeschło, a później drugą warstwę kładli.*

Czy były jakieś szalunki?

– *Nie, bez szalunków. Tylko później łopatą obrzynali i równali.*

Ile czasu trwała budowa domu?

– *Jak suchy rok był, to 3 tygodnie najmniej musiała ta warstwa, żeby zaschła. A później okładali słomą albo jałowcem, żeby to siętrzymało.*

A co, gdy padał deszcz? Czy przerywano budowę?

– *Musieli przerywać, bo glina by się rozptywała, przykrywali.*

Ile razy tynkowano ściany?

– *W tynk, to sadzali jeszcze szkła, to dachówki jakieś, żeby tynk siętrzymał i później na to tynkowali. Tynk to tylko jedna warstwa.*

Czy dom tynkowano od razu?

– *Po roku albo i dwóch, bo nie każdego było stać na wapno. Bo to po wojnie było.*

Czy ściany bielono od razu po otynkowaniu?

– *Jak potynkowali, to bielili od razu, bo już można było tego wapna dostać.*

Czy najpierw kryto dom i później wykańczano w środku czy od razu?

– *Przykryli, dach zrobili, a później w środku szykowali.*

W jakiej porze roku budowano?

– *W lecie.*

A jesienią?

– *Jak sucha jesień była, to można było to lepić, ale na jesieni powietrze jest już chłodniejsze i tak nie schło. Przeważnie to lepił jak jaskółki gniazda, na wiosnę.*

Ile czasu dom musiał schnąć przed zamieszkaniem?

– *Jak suchy rok był, to na wiosnę ulepił, na zimę wchodził, no bo takie czasy były.*

Czy wszystkie domy w Kalinówce to były z gliny?

– *Nie wszystkie. Kto miał swój las, to z drewna robił, a kto nie miał lasu, to lepił jak jaskółki gniazda.*

Czy do ścian i do pieców stosowano ten sam rodzaj gliny?

– *Ta, to samo. Tylko do pieców to bez słomy – tylko na ściany to przekładali słomą, żeby to siętrzymało, albo jałowcem. W środek kładli słomę i okładali gliną i to siętrzymało.*

Czy dużo było domów dzielonych z chlewem?

– *W tym budynku [nr 10] mieli wąskie siedlisko. To, co nie tynkowane, to chlewik był i tam trzymali krówkę, to konika, jakiego prosiaka.*

Czy dużo osób mieszkało w tym domu?

– *Troje, bo był synek, matka i żona tego synka. A tera to oni powymierali, a my to kupili tą działeczkę po nich.*

Czy każdy dom miał kamienną podmurówkę?

– *Ta, u każdego to samo było, kamień i na glinę ten kamień lepił, bo grosza ludzie nie mieli, cementu nie było, nie robili fundamentów tak jak dziś, tylko kamień na wierzchu i to siętrzymało.*

Do czego służą drzwiczki na dachu?

– *Bo od chlewka nie mieli wejścia na strych, tylko z tej strony drabkę postawili i na górę wchodził tak. Tam tylko trzymali szmaty nie szmaty, ubrania, bo nie było poddachówek, tylko pod słomą dach był, dlatego te drzwiczki i wejście na strych były.*

Wątpliwości nadal budzą opisane tu niuansy konstrukcji, zwłaszcza sposób aplikowania słomy (lub chrustu jałowcowego): dlaczego i jak kładziono je „w środek” ściany? Jak ta informacja ma się do skądinąd dość prostej metody wznoszenia ścian bez szalunków, poprzez nakładanie ze znaczną siłą (z rozmachem) grud gliny wyciętych łopatą? Czy wszystkie gliniane domy we wsi miały ten sam rodzaj konstrukcji? Mimo kwerend oraz oględzin nie mamy co do tego pewności. Faktem jest bowiem, że mieszkańcy, którzy pamiętają budowę tych domów, byli wówczas dziećmi lub nastolatkami i ich relacje nie są precyzyjne.

3. ZASTOSOWANIE WYNIKÓW

Po pierwsze, uzyskane informacje o ośmiu zachowanych glinianych budynkach we wsi Kalinówka-Basie oraz oparte na nich niniejszy artykuł stanowią przyczynek do poznania dziedzictwa technologicznego i architektonicznego północno-wschodnich regionów Polski, obejmującego budownictwo wykonywane z użyciem gliny. Zaprezentowana tu wiedza będzie

Ryc. 11. Lokalizacja miejsca pozyskiwania gliny oraz ośmiu glinianych budynków w Kalinówce-Basiach;
rys. M. Kurnicka i N. Pietruszewicz

Fig. 11. Kalinówka-Basie layout with the clay mine and eight earthen buildings;
drawn by M. Kurnicka and N. Pietruszewicz

jednak wymagała porównania z wiedzą pozyskaną w innych wsiach o znacznej koncentracji glinianej zabudowy – mamy tu na myśli zwłaszcza wsie w gminach Ciechanowiec i Rudka (Rudka, Tworkowice, Kozarze).

Po drugie, uzyskane wyniki pozwalają na oszacowanie trwałości budynków wznoszonych z niezbyt czystych glin morenowych (zwykle zanieczyszczonych kruszywem kamiennym, domieszkami marglowymi i organicznymi). Oględziny i wywiady pozwalają oszacować trwałość takich obiektów na około 70 lat (z drugiej jednak strony szacunki te oparto na oględzinach obiektów w większej części już nieużytkowanych, zatem nieosuszanych i od kilku lat niemal wcale nie poddawanych konserwacji). Może to mieć znaczenie przy projektowaniu współczesnych obiektów mających glinianą konstrukcję, zwłaszcza w przypadku projektów i realizacji bazujących na założeniach *ekoarchitektury* lub utrzymanych w nurcie ideowym, technologicznym i stylistycznym *low-tech*.

Po trzecie, informacje o ośmiu glinianych domach powinny być, naszym zdaniem, podstawą dyskusji o potrzebie konserwacji i ochrony przynajmniej niektórych takich budynków jako świadectwa swej epoki, jako części dziedzictwa technologicznego i architektonicznego, a być może też jako swego rodzaju ciekawostki turystycznej wzbogacającej krajobraz wsi (ryc. 11). Tymczasem zachowujemy wstrzemięźliwość w ocenach potrzeby takiej ochrony.

PODSUMOWANIE

We wsi Kalinówka-Basie istniało dawniej około 15 niewielkich glinianych domów, z których zostało osiem wzniesionych w latach 1940-1967. Nie jest zna-

na liczba pomniejszych budynków gospodarskich, dziś już zapewne niezachowanych. Gliniane obiekty wznoszono w technologii glinobitki bezszalunkowej, dodając słomy lub czasami chrustu jałowcowego; posadzone na niskich kamienno-glinianych fundamentach, były nakryte dwuspadowymi dachami z niewielkim okapem, bez gzymsów. Ściany tynkowano co najmniej rok po postawieniu, a następnie bielono. Konstrukcja obiektów nie jest wyrafinowana i wydaje się niezbyt dostosowana do wymogów związanych z zastosowaniem glinianego budulca (zbyt niskie fundamenty, brak gzymsów, zbyt mało wysunięte okapy), co wskazuje, że raczej nie korzystano tu z wcześniejszego doświadczenia budowlanego, a domy stawiali amatorzy. Mimo to niektóre stoją od ponad sześćdziesięciu lat, a dwa są nadal zamieszkałe.

Autorzy formułują twierdzenie o istotności odnalezionych obiektów jako części dawnego dziedzictwa technologicznego i architektonicznego i wnioskuje o podjęcie dyskusji nad sensem i możliwościami ich ochrony.

LITERATURA

1. **Monkiewicz W., Kowalczyk J. (1986),** *Bez przedawnienia – pacyfikacje wsi białostockich w latach 1939, 1941-1944*, Krajowa Agencja Wydawnicza. Warszawa.
2. **Kelm T. (1996),** *Architektura ziemi. Tradycja i współczesność*, Wydawnictwo Murator, Warszawa.

Pracę wykonano w 2015 roku w ramach realizacji badań statutowych Zakładu Urbanistyki i Planowania Przestrzennego WA PB, nt. *Przekształcenia struktury i krajobrazu miast i wsi Polski Północno-Wschodniej* (nr S/WA/1/12), ze środków MNiSW na naukę w części realizowanej przez J. Szewczyka.